

**ОСНОВАНИЯ ЗА ОБОСОБЯВАНЕ НА СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ НА
УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО ПРИЛОЖНО НАПРАВЛЕНИЕ НА
СОЦИАЛНАТА ПСИХОЛОГИЯ**

Дончо Донев

Департамент за информация и повишаване квалификацията на учителите, Тракийски университет, 6000 Стара Загора, Българи, ул. „Армейска“ 9, d.donev@yahoo.com

Резюме: В статията се прави опит за аргументиране на ново приложно направление в рамките на социалната психология – социална психология на училищното образование. На база на фундаменталните теоретични концепции на социалната психология и световния опит в областта на социалната психология на образованието, чрез аналитико-синтетичен метод, се очертават изследователското поле, предметът и обектът на социалната психология на училищното образование.

Ключови думи: *социална психология, училищно образование, изследователско поле, социален контекст.*

Социалният контекст в социалнопсихологическите изследвания

Социалната психология очертава своята изследователска област в края на XIX в. Но като самостоятелна наука и научна дисциплина, със собствен понятиен апарат и методи, тя се обособява едва през средата на XX в. За начало на научния етап в развитието на социалната психология се приема моментът, в които са започнали систематичните формални изследвания на човешките мисли, чувства и поведение (Kruglanski, Stroebe, 2012).

Първите социално-психологически експерименти, свързани с груповата динамика са проведени преди 1900-та година. През 1898 г. в „Американско списание по психология“ са публикувани резултати от изследването на Триплет за факторите, пораждащи конкуренция при състезания (Triplet, N., 1898). През 1908 МакДъгъл издава „Въведение в социалната психология“ (McDugall, W., 1908/2001). Това е първият учебник по социална психология, който продължава да се преиздава и до днес. Между 1940-а и 1950-а година Курт Левин и Леон Фестингер поставят основите на експерименталното изследване на поведението и превръщат социалната психология в самостоятелна дисциплина. Често Левин е определян като „баща на съвременната социална психология“. Неговият основен принос се изразява в дефиниране на изследователското поле на новата наука – динамиката на отношенията между хората. През 1954 г. Фестингер издава „Изследователски методи в поведенческите науки“, с което постулира експеримента като основен начин за проверка на социално-психологическите хипотези и го превръща в основен научен метод (Hogg, M., G. Vaughan, 2010).

Неизброимо много са учените и изследователите допринесли за развитието на социалната психология, но техните приноси следва една хронологична и последователна линия. Тази логика е изключително умело обобщена от К. Йонкова: „На еволюцията изобщо на социалните науки, които имат за предмет общественния живот, влияят главно „наболели“ социални потребности от решаването на проблеми, възникващи в социалните отношения. Развитието им обаче се повлиява и от теоретико-методологичните предпоставки, обезпечавщи необходимото равнище на техния научен анализ“ (Йонкова, 2017, стр.25). Колкото по-сложни стават обществените отношения, толкова повече социални проблеми възникват и толкова по-силни са и потребностите от решаване на тези проблеми. От това обобщение лесно може да се направи изводът, че социалната психология е колкото

академична, толкова и приложна наука. В нейното изследователско поле попадат процесите на личностно и групово развитие, както и общуването, но в социален контекст. С други думи, това, което отличава социалната психология от всички останали направления в психологията е факта, че индивидуалните, междуличностни и междугрупови и вътрешногрупови процеси се изследват не в изолация (лаборатория), а в реални условия, наречени социален контекст.

На теоретично ниво, социалният контекст обобщава множество фактори. Вероятно погледът от практико-приложна гледна точка би внесъл повече яснота, от колкото високоабстрактните теоретични постановки.

Нека си представим следната ситуация: Часът вече е започнал и учителят преподава нов урок. Вратата на стаята се отваря и влиза ученик, който без да се извини сяда на обичайното си място. Нека сега се опитаме да предскажем поведението на учителя – как той би реагирал в тази ситуация?

Според бихейвиористичното направление в педагогическата психология, учителят би трябвало да санкционира поведението на ученика. Според индивидуалната психология на Адлер, учителят би трябвало да игнорира ученика, като по този начин му показва, че поведението му е неподходящо спрямо целите, които си е поставил. Неврофизиолозите биха казали, че реакцията на учителя зависи изцяло от неговия темперамент – ако той е холеричен тип, вероятно би избухнал, в случай че е флегматичен тип, по-скоро ще подмине ситуацията, без да реагира и т.н.

От гледна точка на социалната психология, поведението на учителя ще бъде в съответствие със социалния контекст. Ако ситуацията се случва в Сомалия, където децата пътуват всеки ден без да има организиран транспорт до училище, вероятно учителят би поощрил ученика с усмивка за това, че изобщо е в клас. Ако това се случва в съвременно българско училище с организиран транспорт за учениците, има вероятност учителят да смъмри ученика (социално-икономически фактор). Но дали би постъпил точно така ако бащата на същия ученик е директор на училище? Дори и с холеричен тип темперамент, в подобна ситуация, учителят вероятно ще опита да сдържи гнева си и да бъде по-умерен (формална и неформална обвързаност). Реакцията на учителя зависи и от времето, в което се развива действието (исторически фактор). Реакцията на съвременния учител би се различавала от тази на даскала в килийното училище по време на жътва. Социалният контекст включва и културния фактор. Българският учител, колкото и строг да е той, не би могъл да реагира по начин дори наподобяващ реакцията на учителя в Китай. В китайската култура, учителят е на второ място в социалната йерархия след бог. Това означава, че той има доста повече власт и никой не би оспорил неговото решение. Как ли този полубог би реагирал на закъснение и неуважение от страна на учениците си?

Поведението на учителя би зависело и от отношенията му с този конкретен ученик. Ако това е „любимият“ или „най-добрият“ ученик, вероятно ще му се размине. Но ако простъпката е извършена от ученик, когото учителят „не харесва“, вероятно върху него ще се стовари сурово наказание. Груповата динамика също може да се окаже решаваща при формиране на поведенческата реакция на учителя. Ако класът е разединен с висока степен на конкуренция между учениците, учителят лесно би могъл да накаже ученика. Но ако класът е сплотен, учениците са единни и имат подкрепата на своите родители, учителят би бил много по-внимателен при избора на своето поведение.

Това са само част от детерминантите на социалния контекст и проблемите, които социалните психолози изследват. Важно е да се знае, че социалният контекст е динамичен и всяка промяна в него води до промени в отношенията и комуникацията, мотивацията и поведението, взаимодействието в и между групите.

Фундаментални и приложни изследвания. Приложни направления в социалната психология.

Съществуват различни критерии и класификации на науката и в частност на типовете изследвания. Една от тях ги разделя на фундаментални и приложни. Критерият за разграничаване на единият тип изследвания от другия е степента на свързаност на изследователските задачи с решаването на реални практически проблеми. С други думи, ако задачите на дадено изследване корелират с актуалните потребности на дадено общество, то това изследване развива приложния аспект на съответната наука. Същевременно, всяка една наука се нуждае и от фундаментални изследвания. При тях задачите са ориентирани към изясняване на теоретични постановки по даден проблем. Резултатите не мога да бъдат пряко приложени в практиката, но служат като основа за последващи приложни изследвания.

В контекста на социалната психология, двата типа изследвания имат две сходни функции: 1) и едното и другото анализират определена ситуация или проблем, като се опитват да направят прогноза за тяхното развитие. Разлика може да се открие в нивото на анализа и точността на прогнозата. 2) И двата типа изследвания имат като краен продукт определен тип препоръка или насока. Тук се открива следващата разлика. Фундаменталните изследвания дават насоки и препоръки, които са със значително по-глобален характер. Приложните от своя страна се фокусират върху решения на конкретна практическа ситуация, като техните насоки и препоръки са валидни само за тази ситуация (Андреева, Г., 1994).

Трудно е да се постави рязка граница между фундаменталните и приложни изследвания. Още по-трудно би било да се установи еднопосочна връзка между тях (кои са базови). Съществуват редица примери, при които фундаментални социалнопсихологически принципи служат за основа на приложни изследвания. Но има и не по-малко примери, когато натрупването на данни от приложни изследвания води до инициране на фундаментални изследвания и обобщаване на общовалидни принципи.

Предложените по-долу приложни направления в социалната психология имат илюстративен характер. Те са доста повече като брой и всяко от тях обобщава и разполага с данни от множество приложни изследвания.

- Социална психология на промишленото производство – важно е да се отбележи, че това приложно направление на социалната психология не се прекрива с психологията на управлението. То се интересува основно от служителите и работниците в индустриалните компании дотолкова, доколкото те представляват група със специфични характеристики. Съвременната социална психология на промишленото производство е позната като трудова и организационна психология (индустриална психология) (Андреева, Г., 1994).

- Социална психология на рекламата и масовите комуникации е ориентирана към системата от средства за масова комуникация, информация и пропаганда. Това направление изследва всичките 5 елемента на комуникационния процес: комуникатор, съобщение, аудитория, канал и ефективност от гледна точка на социалната психология. Тук комуникаторът може да бъде разгледан като група, а не като отделен индивид. Става въпрос

за случаите, в които определена социална група подготвя и отправя посланието. Пример за това може да бъде съсловна организация, синдикат, та дори и новинарският екип в определена медия (Hook, D., Franks, B., Bauer, M., 2016).

- Социална психология на престъпността е специфично приложно направление в социалната психология. Проблемите, свързани с опазване на реда и противодействие на престъпността са в полето основно на правните науки. Но съществуват редица социалнопсихологически изследвания, свързани с влиянието на средата при формиране на престъпното поведение. Все още се води научен дебат относно понятието „престъпна личност“. Наличието на определени характеристики на личността достатъчно ли е, за да се предположи, че индивидът ще извърши престъпление? Социалната психология на престъпността изучава обстоятелствата, при които един човек проявява готовност да извърши престъпление (Бартол, К., 2014).

Посочването на една изключително малка част от приложни те направления на социалната психология има сами илюстративен характер. Без да се претендира за изчерпателност в тяхното изброяване, вниманието се насочва към едно съвсем конкретно приложно направление –

Социалната психология на образованието

За разлика от прагматичния западен свят, на изток тече процес на концептуализация и се развива теоретична част от социалната психология на образованието. Съществуват множество статии на руски език (Шишкина, К., Жукова, М., Фролова, Е., 2017; Крушельницкая, О., Орлов, В., Сачкова, М., 2013; Акопов, Г., Варфоломеева, Т., Чернышова, Е., 2013). Има издадени монографии и учебници по социална психология на образованието (Огородова, Т., Пошехонова, Ю., 2014; Акопов, Г., 2000; Шевандрин, Н., 1995). През октомври 2017 г. в Москва е проведена втората национална научно-приложна конференция с международно участие „Социална психология в образователния процес“. Докладите са представени в шест секции и издадени в сборник на Московския държавен психолого-педагогически университет (2017).

Могат да бъдат открити и доста по-ранни опити за изследване на социалнопсихологически феномени в контекста на образователните институции като „Психология на детския колектив“ (Коломинский, Я., 1984) или „Особености на междуличностните възприятия в детска и ранна юношеска възраст“ (Снегирева, Т., Платон, К., 1988).

Образованието е доста по-широко понятие, отколкото традиционно се възприема. То е много повече „социален“, отколкото „персонален“ феномен. Неразривна е връзката му както с развитието на отделните личности, така и с динамиката на развитието на цялото общество. От тази гледна точка, образованието е специфична дейност и организационна система, в които социалнопсихологическите процеси и явления контаминират синергитично.

Все по-широко приемане среща едно от определенията за социална психология на образованието. „Социалната психология на образованието изучава социалнопсихологическите особености на хората, тяхното поведение и действия, а също така и социалните групи, включени в образователното пространство и детерминиращи ефективността на учебно-възпитателния процес“ (Крушельницкая, О., Орлов, В., Сачкова, М., 2013, с. 6). По същество, този опит за дефиниране на социалната психология на образованието,

в голяма степен се препокрива с обекта на социалната психология. Въпреки това, може да се открият и съществени различия. Тук авторите заменят социалния контекст с понятието „образователно пространство“. Социалната психология на образованието изучава всички социалнопсихологически процеси и явления, както и тяхната приложимост в образованието, в най-широк смисъл.

Социалната психология на образованието използва троичния модел на предмета на социалната психология, но отделните предмети – личност, общуване, група – се разглеждат в социалната ситуация, характерна за образованието. То от своя страна може да бъде видяно като система от отделни елементи, които си взаимодействат. От взаимодействието на тези елементи в голяма степен зависи ефективността на цялата система и в частност на учебно-възпитателния процес. Ориентацията на социалната психология на образованието към повишаване на неговата ефективност обуславя нейната силна практико-приложна насоченост. С други думи, социалната психология на образованието запълва пространство, което остава в периферията или извън полето на педагогическите науки и останалите дялове на психологическото познание.

В опита си да реши проблема с обхвата на социалната психология на образованието, Акопов предлага седем задачи, които са конкретни и изводими от нейните предмет и обект (Акопов, Г., 2000):

- „Социалнопсихологически анализ на образованието като система (структурни и функционални компоненти);
- Определяне на социалнопсихологическите особености на социализацията за различните професионални направления (профил, специализация и др.);
- Изследване на когнитивните структури и динамиката на нагласите на ученици, абитуриенти, студенти, специализанти;
- Определяне спецификата на адаптационния процес в различни етапи на образованието;
- Изследване структурата на субективната самооценка на личността на ученика, студента и специализанта;
- Конструирание на учебни програми за образование от нов тип (приложни проекти);
- Разработване на технологии и методически инструментариум за социалнопсихологическа диагностика на учебния процес“ (пак там с. 10-11).

Така предложените задачи не допускат двусмислие. Те са ясни и очертават добре авторовата теза с какво трябва да се занимава социалната психология на образованието. Същевременно, Акопов (2000) задава неопределеност на образованието като система. В опита си да конкретизира полето на това направление, авторът включва три различни системи – предучилищно образование, средно образование, висше образование, всички форми на следдипломна квалификация и преквалификация.

В България, тези системи са регулирани чрез нормативни и поднормативни документи. В нормативната уредба в страната действат различни закони за предучилищното и училищно (Закон за предучилищното и училищното образование), висшето (Закон за висшето образование) и професионалното образование (Закон за професионалното образование и обучение). Това означава, че трите системи са качествено различни от социално-психологична гледна точка. Обобщеното говорене за сектор – образование – не отразява спецификата на

целите, формите и задачите им. Още повече, че държавната регулация задава нормативна рамка, в която всяка от системите функционира. Наличието на три различни закона със съответни поднормативни актове може да се възприеме като различност в условията, при които се извършват училищното, висшето и професионалното образование. Различията в условията неминуемо рефлектира върху самите системи и може да се очаква да влияе върху социално-психологичните процеси, протичащи в тях.

С други думи, това са три качествено различни системи, в които съществуват специфични правила и по този начин се детерминира характерен социален контекст за всяка от тях. От тук следва и логичният въпрос, до колко е възможно да се обобщят изследванията на социалната психология на образованието, след като те се провеждат в различни социални контексти? За да бъдат наистина практически приложими резултатите от конкретно социално-психологическо изследване те трябва да имат рамка на валидност. Прогнозата е валидна само и единствено при ясно дефиниран социален контекст. Всяка промяна в него води и до корекции в прогнозите. Именно на тази база може да се формулира ново направление с практико-приложна значимост

Социална психология на училищното образование.

Дефинирането на конкретна подсистема в образованието задава и обща рамка на социалния контекст, в който ще бъдат изследвани конкретни социално-психологически феномени. По този начин се ограничава и полето, в което ще бъдат интерпретирани резултатите от проведените изследвания. От тук може да се направи опит и за определяне на социалната психология на училищното образование като **изучаваща личността, общуването, поведението и групите в училищното образование, разглеждайки последното като социална системи и стремейки се да подобри взаимодействието между елементите на системата с цел повишаване ефективността на образователно-възпитателния процес.**

Задачите, които са поставени пред социалната психология на училищното образование могат да се сведат до три основни:

- да изучава училищното образование като система, която влияе и се повлиява от личностите и групите, участващи в нея;
- да предложи подходящ инструментариум за изследване и прогнозиране на поведението на елементите на училищната образователна система, изяснени по-долу;
- да предложи социалнопсихологически методи за подобряване взаимодействието между елементите в училищното образование като система.

В заключение, може да се обобщи, че социалната психология, като дял на психологическото познание предоставя възможност за развиване на много и разностранни приложни направления. От друга страна, социалният контекст дефинира рамката, в която могат да се провеждат и интерпретират социалнопсихологическите изследвания. Тези две предпоставки и реалните потребности на обществото продуцират редица изследвания на отношенията между елементите на училищната система. Натрупването на практически опит е достигнало критична точка и може да бъде прието като предикат за обособяването на социалната психология на образованието. Но за да бъдат нейните постижения с реална практическа значимост, отделните подсистеми на образованието се нуждаят от диференциация, за да се гарантира валидността на получените експериментални данни.

Всички тези процеси и факти представляват предпоставки за диференциране на социална психология на училищното образование като самостоятелно приложно направление в социалната психология.

Литература

1. Акопов, Г. (2000) Социальная психология образования. – Москва: Флинта.
2. Акопов, Г., Варфоломеева, Т., Чернышова, Е. (2013) Социальная психология образования// Самарский научный вестник. No 4(5) 11.
3. Андреева, Г. (1994) Социальная психология. – Москва: Наука.
4. Бартол, К. (2014) Психология криминального поведения. – Москва: Прайм – Еврознак.
5. Йонкова, К. (2017) Дебатът между моделите на човешкото поведение. – В.Т.:Астарта.
6. Коломинский, Я. (1984) Психология детского коллектива. – Минск: Народная асвета.
7. Крушельницкая, О., Орлов, В., Сачкова, М. (2013) Социальная психология образования как область научного познания // Психология наука и образование. [www.psyedu.ru]
8. Московский государственный психолого-педагогический университет (2017) Научные материалы вторая всероссийская научно-практическая конференция с международным участием „Социальная психология в образовательном пространстве. – М.: ФГБОУ ВО МГППУ.
9. Огородова, Т., Пошехонова, Ю. (2014) Социальная психология образования. – Ярославль: ЯрГУ.
10. Снегирева, Т., Платон, К. (1988) Особенности межличностного восприятия в подростковом и раннем юношеском возрасте. – Кишинев: Штиинца.
11. Шевандрин, Н. (1995) Социальная психология в образовании. – М.: Владос.
12. Шишкина, К., Жукова, М., Фролова, Е. (2017) Социальная психология в образовании. – Челябинск: Цицеро.
13. Hogg, M., G. Vaughan. (2010) Essentials of Social Psychology. – Edinburgh: Parson Education Limited.
14. Hook, B., Franks, B., Bauer, M. (2016) The social psychology of communication. – NY: St Martin's Press.
15. Kruglanski, A., W. Stroebe (2012) Handbook of the history of social psychology. – NY.: PsychologyPress.
16. Triplett, N. (1898) The dynamogenic factors in pacemaking and competition.//American Journal of Psychology, 9(4).
17. McDugall, W. (2001) An Introduction to Social Psychology. – Ontario.: Batoche Book.